

UDK:371.03.

Barno ISHANOVA,

Olmazor tumani 15 – maktabning oliy toifali o'qituvchisi

E-mail: barno@gmail.com

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti F.Eshnazarova taqrizi asosida

KOLLABORATSIYA IJTIMOIIY HAMDA PEDAGOGIK JARAYON SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada kollaboratsiya ijtimoiy hamda pedagogik jarayon sifatidaligi masalasi muhokama qilinadi. Maqolada pedagogik kollaboratsiya va ijtimoiy kollaboratsiya o'zaro ta'sir shakli sifatida alohida-alohida o'z tavsiflovchi xususiyatlariga ega ekanligi, ikkala hodisaning tavsiflarida o'zaro bog'liqlik mavjudligi, ta'lim kollaboratsiyasini pedagogik hamkorlik shakllariga kiritish maqsadga muvofiqligi masalalari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Kollaboratsiya, pedagogik kollaboratsiya, ijtimoiy kollaboratsiya, pedagogik hamkorlik, ilmiy manbaalar, metodlar.

СОТРУДНИЧЕСТВО КАК СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС

Аннотация

В статье рассматривается проблема сотрудничества как социального и педагогического процесса. В статье обсуждается тот факт, что педагогическое сотрудничество и социальное сотрудничество как формы взаимодействия имеют свои отличительные особенности, наличие взаимозависимости в описаниях обоих явлений, а также целесообразность включения образовательного сотрудничества в формы педагогического сотрудничества.

Ключевые слова: Сотрудничество, педагогическое сотрудничество, социальное взаимодействие, педагогическое взаимодействие, научные источники, методы.

COLLABORATION AS A SOCIAL AND PEDAGOGICAL PROCESS

Annotation

This article discusses the issue of collaboration as a social and pedagogical process. The article discusses the fact that pedagogical collaboration and social collaboration as forms of interaction have their own distinctive features, the existence of interdependence in the descriptions of both phenomena, and the appropriateness of including educational collaboration in the forms of pedagogical cooperation.

Key words: Collaboration, pedagogical collaboration, social collaboration, pedagogical cooperation, scientific sources, methods.

Kirish. Ijtimoiy kollaboratsiya pedagogik kollaboratsiyani yuzaga kelishi uchun turtki bo'ldi. O'quvchi o'quv faoliyatining asosiy shakllari, oldin ko'rib chiqilgan umumiy ijtimoiy o'zaro ta'sirlar tipologiyasiga o'xshab, hamkorlik va raqobat tushunchalarini shakllantirdi. Raqobat shakli ta'lim amaliyotida tez-tez uchrasa-da, masalan, olimpiada, musobaqalarda yoki loyiha texnologiyalari, o'yin orqali o'qitishda, zamonaviy ta'limning gumanistik, shaxsga yo'naltirilgan paradigmasiga muvofiq, ta'limning barcha darajalarida asosiy o'qituvchining o'zaro ta'siri shakli aynan hamkorlikdir.

Adabiyotlar tahlili. I.A.Zimnaya fikriga ko'ra, ushbu tashkilot shaklining ahamiyati shunchalik katta bo'lib, butun o'quv jarayonini hamkorlik pedagogikasi sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. O'quv hamkorligining shakllariga murabbiylik, kooperatsiya, sheriklik, hamjihatlik, qo'llab-quvvatlash, kuzatish, (ilmiy) rahbarlik kiradi. O'quv raqobatining shakllariga esa raqobat, musobaqa, qarshilik, mojarolar kiradi. Yuqorida keltirilganlarni hisobga olgan holda, pedagogik o'zaro ta'sir, an'anaviy ravishda ijtimoiy o'zaro ta'sirning kichik tizimi sifatida ko'rib chiqiladi va hamkorlik, raqobat shakllari (subyekt-subyekt o'zaro ta'sirining xarakteriga tayangan holda) ko'pincha bir-biriga to'g'ri keladi. Shunga qaramay, kollaboratsiya (masalan, kooperatsiya va sheriklik bilan birga) fenomenini pedagogik o'zaro ta'sir tizimiga kiritish, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish metodini qo'llashni talab qiladi, bu esa ijtimoiy va o'quv kollaboratsiyasining xususiyatlarini taqqoslash va ijobiy o'zaro bog'liqlikni aniqlashga yordam beradi[1].

Chet el adabiyotini tahlil qilish, kollaborativ o'quvning xususiyatlarini 1980-yillarning oxirlaridan boshlab pedagogik tadqiqotlarda keng yoritilganligini ko'rsatdi. Avvalo, D.Jonsonning ta'kidlashicha, o'quv kollaboratsiyasi konstruktivistik o'qitish nazariyasiga asoslanadi, ya'ni quyidagi asosiy fikrlarga: a) bilimlarni o'quvchilar o'zlariga quradilar va o'zgartiradilar; o'qituvchilarning vazifasi — faol o'qitish

metodlari va guruhli o'quv o'zaro ta'sirini tashkil qilish orqali mos pedagogik sharoitlarni yaratish; b) ta'lim jarayoni o'qituvchining o'quvchiga ta'siri emas, balki barcha ishtirokchilarning subyekt-subyekt va subyekt-obyekt faol, maqsadli o'zaro ta'siridir; v) yuqorida sanab o'tilganlar faqat o'quv hamkorligi shaklida, ta'lim jarayonidagi asosiy o'zaro ta'sir shakli sifatida amalga oshirilishi mumkin[2].

S.Kagan esa o'quv kollaboratsiyasi, asosan, muloqotning tarmoq shaklida bo'lishini ta'kidlaydi, bu esa o'zaro ta'sirning aniq strukturalarini ishlab chiqish va tasvirlash imkonini yo'q qiladi, bu esa har qanday yoshdagi va tarkibdagi o'quvchilar guruhida bir xil samaradorlik bilan qo'llanilishi mumkin[3]. R.Oksford esa, o'z navbatida, o'quvchilar umumiy faoliyatining natijalarini baholashga yo'naltirilgan orientatsiyaning kollaborativ o'qitishning ajralib turuvchi xususiyati ekanligini ta'kidlaydi. Muallif kollaborativ ta'lim muhitida, o'zaro ta'sir natijasini avval guruhning o'zi, keyin butun sinf va oxir-oqibat "ilmiy jamiyat" (bilim jamiyati) deb ataladigan, tegishli fan bo'yicha mutaxassislar guruhining (o'qituvchilar, professional hamjamiyatlarning a'zolari, universitet o'qituvchilari va boshqalar) baholashini ta'kidlaydi[4].

D.Mayers, shu munosabat bilan, ikki xil o'quv hamkorligi shaklini rivojlanishining tarixiy-metodologik xususiyatlarini ta'kidlaydi. Kooperativ hamkorlik, olimning ta'kidlashicha, 20-asrning boshlarida AQShda paydo bo'lib, Jon Dyui va ijtimoiy psixolog Kurt Lewin ishlariga chambarchas bog'liq bo'lgan, o'quv kollaboratsiyasiga oid tadqiqotlar esa XX asrning ikkinchi yarmidagi Britaniyalik pedagoglarning ishlaridan kelib chiqqan, bu esa adabiyot o'qitishda samaradorlikni oshirish uchun o'quvchilarga ko'proq mustaqillik berish, natijada ta'limning natijalari uchun katta mas'uliyatni shakllantirish bilan bog'liq. R.Oksford, aksincha, kollaborativ o'quvni, avvalo Dyuiyning pragmatik yondashuvi bilan bog'laydi, bunda o'qitish jarayoni ajratilgan emas, doimo jamiyatda va ijtimoiy o'zaro ta'sir mexanizmlariga yo'naltirilgan bo'ladi. R.Oksford fikriga ko'ra,

o'quv kollaboratsiyasi L.S.Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasi asosida, bunda alohida o'quvchining kognitiv tizimini shakllantirish ijtimoiy o'zaro ta'sir natijasi hisoblanadi. Nihoyat, tadqiqotchi, zamonaviy o'quv kollaboratsiyasini tushunish uchun eng muhim bo'lgan konsepsiya "situatsion o'qish" (situated cognition) deb hisoblaydi, bu o'rganishning asosini aynan "akkulturatsiya" jarayoni ya'ni muayyan jamoa, guruhning bilimlarini ichki tarzda qabul qilish va ular bo'yicha xatti-harakatlarni shakllantirish deb belgilaydi.[5].Shuni ta'kidlash kerakki, ko'pchilik tadqiqotchilar (D.Jonson, J.Mayers, T.Panits va boshqalar) kollaborativ o'quvni aynan kooperativ o'quvga qarshi tavsiflashga urinishgan. R.Oksford kooperativ o'qitish o'quv o'zaro ta'sirining turli strukturalarini aniq ajratish va tasvirlash, shuningdek, ularni turli vaziyatlar va turli o'quvchilar guruhlar bilan qo'llash imkoniyatini beradi, deb ta'kidlaydi. Kollaborativ o'qitish shakli esa kamroq strukturali bo'lib, aniq o'quv uslublarini tasvirlashni talab qiladi, chunki bu shakldagi o'qitish muloqotning tarmoq xarakteriga asoslanadi va konkret

Indikator	Hamkorlikda o'rganish	Kooperativ ta'lim
Maqsad	Jamoa ishlash va muloqot qobiliyatlari	Jamoa ishlash va individual muvaffaqiyat
Tuzilma	Kamroq tuzilgan, moslashuvchan	Ko'proq tuzilgan, o'ziga xos rollar
Shaxsiy javobgarlik	Guruh natijalariga e'tibor qaratish	Guruh va individual ishlashga kuchli e'tibor
O'qituvchi roli	Fasilitator, munozaralarga rahbarlik qilish	Vazifalarni faol ravishda tuzish va taraqqiyotni kuzatish
Misollar	Umumiy maqsadlarga ega bo'lgan guruh loyihalari	Muayyan rollar bilan jigsaw faoliyati

Muxtasar qilib aytganda, hamkorlikda o'rganish guruh sifatida birgalikda ishlashga va jamoaviy ishda yaxshiroq bo'lishga qaratilgan. Boshqa tomondan, hamkorlikda o'rganish guruhning muvaffaqiyati va har bir kishi o'z ishini qanchalik yaxshi bajarishi, aniq rol va vazifalar bilan bog'liq.

Shundan kelib chiqib, kooperativ ta'limning asosiy xususiyatlari mavjud:

Ijoiy o'zaro bog'liqlik. Kooperativ ta'limda o'quvchilar o'z maqsadlariga erishish uchun birgalikda harakat qilishlari kerak. Bu umumiy mas'uliyat jamiyat tuyg'usini yaratadi va o'quvchilarni yordam va qo'llab-quvvatlashga undaydi.

Yuzma-yuz muloqot. O'quvchilar to'g'ridan-to'g'ri muloqot va o'zaro ta'sir o'tkazish imkonini beruvchi yaqindan hamkorlik qiladi. Bu munozara, muammolarni hal qilish va fikr almashishga yordam beradi.

Shaxsiy javobgarlik. Garchi ular guruhda bo'lsalar ham, har bir o'quvchi o'z bilimi uchun javobgardir. Ular guruhga yordam berishlari va materialni tushunishlariga ishonch hosil qilishlari kerak.

Shaxslararo ko'nikmalar. Kooperativ ta'lim o'quvchilarga boshqalar bilan qanday gaplashishni, jamoa bo'lib ishlashni, yetakchilik qilishni va kelishmovchiliklarni tinch yo'l bilan hal qilishni o'rgatadi.

2-jadval

Ijtimoiy kollaboratsiyaning o'ziga xos xususiyatlari	Pedagogik kollaboratsiyaning o'ziga xos xususiyatlari
O'zaro ta'sir ishtirokchilar resurslarini birlashtirishning sinergik jarayoni	Ta'limiy topshiriqlar taqsimotining geteraxik jarayoni; kompetensiyalar sinergiyasi va o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlari
Har qanday narsaga o'zaro ta'sirning istalgan vaqtida va istalgan bosqichida individual hissa qo'shish imkoniyati	"O'quv jamoalar" o'z-o'zini tashkil etish; o'zaro munosabatlarning qat'iy qoidalarini yo'qligi
Qat'iy va tartibga solinadigan o'zaro ta'sir tuzilmaning yo'qligi	Geteraxik tarzda taqsimlangan vazifalarni bajarishda ta'limdagi o'zaro ta'sirlarning turli xil variantlari
Bashorat qilingan faoliyatning yakuniy mahsulotida mumkin bo'lgan farqlar	Ta'limdagi o'zaro ta'sirning mahsuli, ta'lim maqsadlaridan qat'iy nazar, oldindan aniq bashorat qila olmaslik
O'zaro ta'sir subyektlarining ochiq va tarmoqli kommunikatsiya jarayoni	O'zaro ta'sirning tarmoqli xususiyati va subyektlarning o'quv-tarbiya jarayonidagi kommunikatsiyasi
O'zaro faoliyatda ishtirokchilarning ixtiyoriy ishtiroki; ayrim bosqichlarda subyektlarning o'zaro ta'sir faoliyatida ishtiroki to'g'ri kelmasligi mumkin	O'qituvchining fasilitatorlik o'rni; o'quvchilarning qiziqishidan kelib chiqib o'quv faoliyatini tashkil etish

2-jadvaldan ko'rinib turibdiki, pedagogik kollaboratsiya va ijtimoiy kollaboratsiya o'zaro ta'sir shakli sifatida alohida-alohida o'z tavsiflovchi xususiyatlariga ega. Ikkala hodisaning tavsiflarida o'zaro bog'liqlik mavjudligini hisobga olib, ta'lim kollaboratsiyasini pedagogik hamkorlik shakllariga kiritish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogik kollaboratsiyaning tavsiflari asosan nazariy xarakterga ega. Emperik tadqiqotlarning ko'p bo'lmagan qismi kollaborativ o'zaro ta'sir sohasiga, ko'pchilik tadqiqotlar ushbu o'zaro ta'sir shaklini o'quv jarayonida amalda qanday qo'llash mumkinligiga, kam miqdorda ta'lim boshqaruvidagi o'rni bo'yicha aniq ma'lumotlar topilmadi.

jamiyat (sinf, guruh, jamoa)ning ko'plab ijtimoiy omillariga bog'liqdir.

P.Dillenburg ham kollaborativ va kooperativ o'zaro ta'sir shakllarida o'quv vazifalarini taqsimlash xarakteriga e'tibor qaratadi. Kooperatsiya holatida, o'quv vazifasi iyerarxik tarzda bir nechta kichik vazifalarga bo'linadi va bu kichik vazifalar o'quvchilar guruhlar o'rtasida taqsimlanadi. Kollaboratsiya holatida esa o'quv vazifasi geteraxik (kesishuvchi, xilma-xil va bir vaqtning o'zida mavjud bo'lgan boshqaruv tuzilmalaridan tashkil topgan tizim) tarzda kichik vazifalarga bo'linadi, va bu kichik vazifalarning bajarilishi faqat ma'lum bir guruh ichida emas, balki guruhlararo o'zaro ta'sirda ham, o'quvchilar uchun qulay bo'lgan vaqtida amalga oshirilishi mumkin [6].

Tahlil va natijalar. Kooperativ ta'lim va hamkorlikda o'rganish ikkalasi ham o'quvchilarning birgalikda ishlashini o'z ichiga olgan o'qitish yondashuvlaridir, lekin ularning maqsadlari, tuzilmalari va jarayonlari nuqtai nazaridan aniq farqlar mavjud:

Guruhga baho berish. Topshiriqni bajargandan so'ng, guruh a'zolari o'zlarining jamoaviy faoliyati haqida fikr yuritadilar. Bu mulohaza ularga guruh qanday ishlaganligi va ularning ish sifati nuqtai nazaridan nima yaxshi bo'lganini va nima yaxshiroq bo'lishi mumkinligini baholash imkonini beradi.

O'qituvchining yordami. O'qituvchilar vazifalarni tuzish, yo'l-yo'riq ko'rsatish va guruh dinamikasini kuzatish orqali hamkorlikda o'rganishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ular hamma hamkorlik qiladigan va ishtirok etadigan muhitni yaratadilar.

Ko'rinib turibdiki, olimlar kollaborativ jarayonni hamkorlikda o'qitish, kooperativ o'qitish kabi tushunchalarni turlicha talqin qiladilar. Bundan tashqari, K.Bryuffi ta'kidlashicha, kollaborativ o'qitishni tashkil etish o'qituvchilardan nafaqat o'quvchilar guruhlarini, balki ma'lum o'quv jamiyatlarini shakllantirishni va ularning ichida politsentrik o'zaro ta'sirni qo'llab-quvvatlashni talab qiladi, bunda o'qituvchi o'quv jarayonining kuzatuvchisi va fasilitatori bo'lib, to'g'ridan-to'g'ri aralashmasdan (o'quv jamiyatining tegishli so'rovi bo'lmaguncha) tashkil etilgan ta'lim muhitining "perimetri bo'ylab" harakatlanadi.

Olimlarning fikridan kelib chiqib kollaboratsiyaning ijtimoiy va pedagogik hodisa sifatida tahlil qilish mumkin.

Kollaboratsiyaning ijtimoiy va pedagogik hodisa sifatida tahliliy jadvali

Shunday bo'lsa-da, pedagogik kollaboratsiyaning quyidagi boshqa turlardan farqli jihatlari aniqlandi:

Kollaborativ pedagogik o'zaro ta'sir shakli o'quv-tarbiya jarayonidagi subyektlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir va muloqotning tarmoq xususiyatini nazarda tutadi.

O'quv o'zaro ta'sirining mahsuli, ta'lim maqsadlaridan farqli o'laroq, oldindan aniq prognoz qilinishi mumkin emas.

Kollaborativ o'zaro ta'sirni amalga oshirish maxsus tashkil etilgan ta'lim muhitida mumkin, ammo bu shakl birgalikda faoliyat yuritishning tuzilmalarini va qoidalarini qat'iy tartibga solishni nazarda tutmaydi.

Kollaboratsiya, asosan, alohida o'quvchilarning umumiy vazifa ustida ishlashdagi imkoniyatlari va qobiliyatlarining

sinergiyasiga asoslanadi, o'quvchilarni resurslarni taqsimlashga emas.

O'quv kollaboratsiyasi sharoitida o'qituvchi fasilitator va mustaqil kuzatuvchi funktsiyasini bajaradi.

O'quvchilar maxsus o'quv jamiyatlarga taqsimlangan bo'lib, ular geteraxik tarzda taqsimlangan vazifalarni bajarishda boshqa o'quv jamiyatlari ishtirokchilari bilan turli o'zaro ta'sirlarni amalga oshirishlari mumkin.

Keltirilgan pedagogik fenomenning yetarlicha o'rganilmaganligini, metodik tavsiyalar va kollaborativ hamkorlikni amalga oshirish bo'yicha misollarning yo'qligini hisobga olgan holda, ta'lim kollaboratsiyasining kelajakdagi tadqiqot imkoniyatlarini kollaborativ o'qitish texnologiyasi, kollaborativ boshqaruv mexanizmini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazishda ko'rish mumkin, bu esa an'anaviy (yuzma-yuz) va masofaviy ta'lim shakllarida o'quv jarayonini tashkil etishda

qo'llanilishi kerak. Tadqiqotda taqdim etilgan natijalari kollaboratsiyani ijtimoiy hamda pedagogik hamkorlik shakllari mavjudligidan dalolat beradi. Ushbu o'zaro ta'sir shaklida bir qator ajralib turadigan xususiyatlar mavjudligini aniqlashga muvaffaq bo'ldik, bu esa kollaboratsiya, kooperatsiya va hamkorlik tushunchalarini farqlash imkonini beradi. Ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, ijtimoiy va pedagogik o'zaro ta'sir tipologiyasi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash imkonini berdi, bunda subyekt-subyekt o'zaro ta'sirining xususiyatlari asos sifatida tanlandi. O'tkazilgan taqqoslash tahlili natijasida kollaboratsiyani (kollaborativ o'quv) ta'limda pedagogik o'zaro ta'sir shakli sifatida tushunish taklif etiladi. Bundan tashqari, olingan natijalar, ta'lim kollaboratsiyasining alohida xususiyatlariga e'tibor qaratib, ushbu hodisani mustaqil pedagogik bilim subkategoriya sifatida ajratish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Коротаяева Е.В. Педагогическое взаимодействие как область исследований современной науки // Вестник Университета российской академии образования. 2019. № 4. -С. 22–29.
2. Johnson D.W. et al. Impact of group processing on achievement in cooperative groups / D.W. Johnson // The Journal of Social Psychology. 1990. -Т. 130. № 4. p. 507–516.
3. Балышев А.П. Коллаборативное обучение: к сущности понятия // Мир науки. Педагогика и психология World of Science. Pedagogy and psychology. 2023, Том 11, № 1. ISSN 2658-6282. – С.10.
4. Kagan S. Cooperative learning: Resources for teachers. - Printing and Reprographics, University of California, Riverside, 1989.
5. Балышев А.П. Коллаборативное обучение: к сущности понятия // Мир науки. Педагогика и психология World of Science. Pedagogy and psychology. 2023, Том 11, № 1. ISSN 2658-6282. – С.10.
6. Bruffee K.A. Collaborative learning: Some practical models / K.A. Bruffee // College English. 1973. Т. 34. № 5. - p. 634–643.